

ENCYKLIKA PÁPEŽA PAVLA VI.

HUMANAE VITAE

Ctihodným bratom patriarchom,
arcibiskupom,
biskupom
a ostatným miestnym ordinárom,
žijúcim v pokoji a v spoločenstve
s Apoštolskou Stolicou,
kňazom
a veriacim v Krista
na celom katolíckom svete,
ako aj všetkým ľuďom
dobrej vôle
o správnom spôsobe
regulovania pôrodnosti

Text: Konferencia biskupov Slovenska, 1993

CTIHODNÍ BRATIA A MILOVANÍ SYNOVIA,
POZDRAV A APOŠTOLSKÉ POŽEHNANIE!

ÚVOD

1. Odovzdávanie ľudského života je veľmi vážna úloha. Manželia ňou slobodne a vedome spolupracujú s Bohom Stvoriteľom. Spôsobuje im vždy veľké radosti, ktoré však niekedy sprevádzajú nemalé ťažkosti a úzkosti.

Plnenie tejto úlohy v každej dobe spôsobovalo svedomiu manželov vážne problémy. Najnovší vývin ľudskej spoločnosti priniesol však také zmeny, že vznikli nové problémy, ktoré si Cirkev nemôže nevšímať, pretože sa spájajú s otázkami úzko súvisiacimi so životom a šťastím ľudí.

I.

NOVÉ ASPEKTY PROBLÉMU
A KOMPETENCIA UČITEĽSKÉHO ÚRADU

Nové aspekty problému

2. Zmeny, ktoré nastali, sú v skutočnosti veľmi významné a rozmanité. Predovšetkým ide o rýchly rast populácie. Mnohí majú strach z toho, že svetová populácia rastie rýchlejšie, ako to pripúšťajú prostriedky, ktoré má naporiť pre život, takže mnohé rodiny a rozvojové národy sa môžu ocitnúť ešte vo väčších ťažkostiach. Vlády môžu byť preto ľahko zvädzané, aby tomuto nebezpečenstvu čelili aj radikálnejšími opatreniami. Okrem

toho nielen pracovné a bytové podmienky, ale aj narastajúce požiadavky v ekonomickej oblasti i v oblasti vzdelávania a výchovy mládeže vytvárajú také životné okolnosti, v ktorých je dnes často veľmi ťažké primerane sa postarať o väčší počet detí.

Je tiež známe, že sa akosi zmenil pohľad nielen na osobu ženy a jej úlohu v ľudskej spoločnosti, ale aj na hodnotu manželskej lásky v manželstve a na posudzovanie manželských úkonov z hľadiska tejto lásky. Nakoniec si treba predovšetkým všimnúť, že človek tak obdivuhodne pokročil v ovládaní prírodných síl a v ich vedomom používaní, že sa usiluje túto nadvládu rozšíriť na celý svoj život, čiže na svoje telo, na svoje duchovné schopnosti, na spoločenský život a na samy zákony, ktoré riadia odovzdávanie života.

3. V tejto situácii sa vynárajú nové otázky. Nebolo by vhodné vzhľadom na terajšie životné okolnosti a na význam, ktorý majú manželské styky pre svornosť a vzájomnú vernosť manželov, prehodnotiť doteraz platné mravné normy, najmä ak sa berie do úvahy, že ich možno zachovávať len s veľkou, niekedy až hrdinskou námahou?

Či okrem toho, aplikujúc takzvaný princíp totality na toto pole, nemožno usudzovať, že úmysel nižšej, ale rozumnejšej plodnosti môže zmeniť zákrok, ktorý fyzicky spôsobuje neplodnosť, na dovolenú a plánovanú kontrolu pôrodnosti? Či nie je dovolená mienka, že cieľ plodiť deti sa týka skôr života manželov ako celku než ich jednotlivých úkonov? Navyše vzniká otázka, či tým, že si dnešní ľudia uvedomujú svoje povinnosti, neprišiel pre nich čas, keď treba úlohu odovzdávania života zveriť skôr svojmu rozumu a vôli než biologickému rytmu svojho organizmu.

Kompetencia Učiteľského úradu

4. Otázky tohto druhu vskutku vyžadovali od Učiteľského úradu Cirkvi nové a hlbšie zváženie princípov morálneho učenia o manželstve, ktoré sa opiera o prirodzený zákon, objasnený a obohatený Božím zjavením. Nik z kresťanov nebude zaiste popierať, že vykladať prirodzený mravný zákon patrí Učiteľskému úradu Cirkvi. Niet totiž pochyb - ako to naši predchodcovia často vyhlásili¹ - že Ježiš Kristus tým, že dal Petrovi a ostatným apoštolom účasť na svojej božskej moci a poslal ich učiť svoje prikázania všetky národy,² ustanovil ich za hodnoverných strážcov a vykladačov celého mravného zákona, čiže nielen zákona evanjelia, ale aj prirodzeného zákona. Lebo aj prirodzený zákon vyjadruje Božiu vôľu a jeho verné zachovávanie je ľuďom potrebné na večnú spásu.³ V súlade s týmto svojím poslaním podávala Cirkev v každom čase, no ešte intenzívnejšie v nedávnej dobe, primerané učenie tak o povahe manželstva, ako aj o správnom aplikovaní manželských práv a o povinnostiach manželov. 4

Osobitné skúmanie otázok

5. Vedomí si tejto úlohy schválili a rozšírili sme komisiu, ktorú ustanovil náš predchodca blahej pamäti Ján XXIII. v marci 1963. Skladala sa nielen z mnohých vedcov v odboroch týkajúcich sa tohto problému, ale aj z manželských párov. Táto komisia mala za úlohu nielen skúmať mienky a názory týkajúce sa otázok manželského života a najmä regulovania pôrodnosti, ale mala aj vhodne predložiť výsledky skúmania, aby Učiteľský úrad mohol v tejto veci primerane odpovedať na očakávanie nielen veriacich, ale aj ostatných ľudí na svete.⁵

Výsledky bádania týchto odborníkov, ako aj názory a návrhy, ktoré nám mnohí naši bratia v biskupstve poslali sami od seba alebo na našu žiadosť, umožnili nám starostlivo posúdiť všetky stránky zložitého problému. Všetkým vyjadrujeme za to svoju hlbokú vďaku.

Odpoveď Učiteľského úradu

6. Avšak závery, ku ktorým komisia došla, nemohli sme považovať za isté a definitívne tak, aby nás oslobodili od povinnosti osobne preskúmať takú vážnu otázku, a to i preto, že v komisii nebola úplná zhoda názorov, čo sa týka morálnych noriem, ktoré treba predložiť, a najmä preto, že sa niektoré spôsoby a odôvodnenia riešenia otázky vzdŕaľovali od morálnej náuky o manželstve, ako ju stále predkladal Učiteľský úrad Cirkvi.

Preto po dôkladnom posúdení nám poslaných výsledkov, po starostlivom zvážení veci a po vytrvalých

modlitbách vysielaných k Bohu, na základe poslania, ktoré nám zveril Kristus, mienime dať teraz odpoveď na tieto vážne otázky.

II.

ZÁKLADNÉ PRINCÍPY UČENIA

Celkový pohľad na človeka

7. O otázke pôrodnosti, tak ako aj o každej inej otázke týkajúcej sa ľudského života, treba ponad čiastkové hľadiská, inak patriace do tej istej oblasti - akým je hľadisko biologické alebo psychologické, demografické alebo sociologické - uvažovať predovšetkým vo svetle celkového pohľadu na človeka a jeho povolanie, nielen prirodzené a pozemské, ale i nadprirodzené a večné. Pretože sa mnohí, čo obhajujú umelý spôsob kontroly pôrodnosti, odvolávajú na požiadavky manželskej lásky a zodpovedného rodičovstva, je potrebné tieto dva dôležité prvky manželského života presne definovať a objasniť. Urobíme to tak, že osobitne pripomenieme, čo povedal s najvyššou autoritou Druhý vatikánsky koncil v pastorálnej konštitúcii *Radost' a nádej*.

Manželská láska

8. Manželská láska nám najlepšie odhalí svoju pravú podobu a vznešenosť vtedy, keď si uvedomíme, že pochádza akoby z najvyššieho prameňa, z Boha, ktorý "je láska"⁶ a ktorý je Otcom, "od ktorého má meno každé otcovstvo na nebi i na zemi".⁷

Manželstvo teda nevzniklo náhodou alebo pôsobením slepých prírodných síl, ale ho múdro a prozreteľnostne ustanovil Boh Stvoriteľ s tým úmyslom, aby v ľuďoch uskutočnil plán svojej lásky. Preto manželia vzájomným dávaním sa, ktoré je im vlastné a výlučné, usilujú sa o také spoločenstvo osôb, ktorým sa navzájom zdokonaľujú, aby spolupracovali s Bohom pri plodení a výchove nových bytostí.

U pokrstených manželstvo je obdarené takou hodnosťou, že sa stáva sviatostným znakom milosti, pretože označuje spojenie Krista a Cirkvi.

Známky manželskej lásky

9. V tomto svetle sa jasne ukazujú vlastné známky a požiadavky manželskej lásky. Je veľmi dôležité oceniť ich správny význam.

Je to predovšetkým úplne ľudská láska, čiže zmyslová a duchovná. Nejde tu preto iba o čisto pudovú alebo citovú túžbu, ale aj, a to najmä, o úkon slobodnej vôle, ktorý smeruje k tomu, aby sa v každodenných radoostiach a bolestiach nielen udržala, ale aj rástla, aby sa tak manželia stávali akoby jedným srdcom a jednou dušou a spolu dosahovali svoju ľudskú dokonalosť.

ďalej ide o úplnú lásku, čiže o osobitnú formu osobného priateľstva, v ktorom sa manželia medzi sebou so všetkým veľkodušne delia, nepripúšťajú nespravodlivé výnimky a nesledujú sebecké výhody. Kto opravdivo miluje svojho partnera zaiste ho nemiluje len kvôli tomu, čo od neho dostáva, ale ho miluje kvôli nemu samému; a robí to rád, aby ho darovaním seba obohatil.

Okrem toho manželská láska je verná a výlučná, a to až do konca života. Takto ju chápali ženích a nevesta v ten deň, keď sa slobodne a úplne vedome spojili manželským zväzkom. A hoci táto manželská vernosť je niekedy spojená s ťažkosťami, predsa však nik nemôže vážne tvrdiť, že je nemožná, pretože sa v každej dobe vyskytuje vznešená a bohatá na zásluhy. Príklady mnohých manželov cez stáročia dokazujú nielen to, že patrí k podstate manželstva, ale aj to, že z nej akoby z prameňa vyviera vnútorné a trvalé šťastie.

Konečne táto láska je plodná, pretože sa neobmedzuje len na manželské spoločenstvo samo, ale smeruje k tomu, aby pokračovala a vzbudzovala nové životy. "Manželstvo a manželská láska svojou povahou sú zamerané na plodenie a výchovu potomstva. Veď deti sú najvzácnejším darom manželstva a najviac prispievajú k dobru samých rodičov."⁸

Zodpovedné rodičovstvo

10. Z týchto dôvodov manželská láska vyžaduje od manželov, aby dobre poznali svoje poslanie týkajúce sa zodpovedného rodičovstva, ktoré sa dnes právom tak veľmi zdôrazňuje, a preto sa má správne chápať. Treba preto o ňom uvažovať z rôznych oprávnených hľadísk, ktoré navzájom súvisia.

Ak berieme do úvahy biologické procesy, zodpovedné rodičovstvo znamená poznať ich funkcie a rešpektovať ich; lebo ľudský rozum v schopnosti plodiť život objavuje biologické zákony, ktoré sú súčasťou ľudskej osoby.⁹ Ak máme na zreteli vrodené pudy a náruživosť, potom zodpovedné rodičovstvo znamená potrebnú nadvládu, ktorú má nad nimi vykonávať rozum a vôľa.

Ak si všimáme fyzické, ekonomické, psychologické a sociálne podmienky, potom zodpovednými rodičmi sú tí, čo sa po rozumnej úvahe a s veľkodušnosťou rozhodli prijať väčší počet detí, alebo čo sa z vážnych dôvodov a zachovávajúc pritom morálne príkazy, rozhodli na určitý alebo neurčitý čas nesplodiť ďalšie dieťa.

Ale zodpovedné rodičovstvo, o ktorom je reč, spočíva najmä vo vnútornom vzťahu k objektívnemu mravnému poriadku, ktorý ustanovil Boh a ktorého pravým vysvetľovateľom je správne svedomie. Úloha zodpovedného rodičovstva preto vyžaduje, aby manželia úplne chápali svoje povinnosti voči Bohu, voči sebe samým, voči rodine a voči ľudskej spoločnosti a pritom správne zachovali stupnicu hodnôt.

Z toho vyplýva, že v poslaní odovzdávať život manželia nemajú voľnosť počínať sa podľa svojej ľubovôle, ako keby mohli celkom sami a slobodne určovať mravne dovolené metódy, ktorých sa majú pridrižovať. Naopak, sú povinní prispôbovať svoje konanie úmyslu Boha Stvoriteľa, ako sa prejavuje v samej povahe manželstva a jeho úkonov a sa predkladá v stálom učení Cirkvi.¹⁰

Rešpektovanie povahy a cieľa manželského úkonu

11. Úkony, ktorými sa manželia intímne a čisto spájajú a ktorými sa prenáša ľudský život, sú, ako pripomína posledný koncil, "čestné a dôstojné"¹¹ a neprestávajú byť oprávnenými - hoci sa z príčin nezávislých od vôle manželov predvída, že budú neplodné - pretože ostáva ich zameranie na zvýraznenie a posilnenie zväzku manželov. Naozaj, ako je zo skúsenosti známe, nie z každého manželského styku pochádza nový život. Boh totiž tak múdro usporiadal prirodzené zákony a obdobia plodnosti, že už samy osebe vytvárajú odstup medzi jednotlivými pôrodmi. Cirkev tým, že upozorňuje ľudí na zachovávanie noriem prirodzeného zákona, objasňovaného svojou stálou náukou, zároveň poučuje, že akýkoľvek manželský akt musí zostať otvoreným na odovzdávanie života.¹²

Dve neoddeliteľné vlastnosti: zjednotenie a plodenie

12. Toto učenie, ktoré Učiteľský úrad Cirkvi opätovne predložil, sa zakladá na nerozlučnom spojení dvojakeho významu manželského aktu, ktorý Boh určil a ktorý človek z vlastného podnetu nemôže rozbiť: je to význam spojivý a plodivý.

Vskutku, manželské úkony svojou vnútornou povahou, zatiaľ čo veľmi úzko spájajú manžela a manželku, robia ich aj schopnými splodiť nový život podľa zákonov vpísaných do samej prirodzenosti muža a ženy. Ak sa zachovávajú obe tieto základné vlastnosti, totiž zjednocujúca a plodiaca, manželský úkon si podrží zmysel vzájomnej a pravej lásky i svoje zameranie na svoju vznešenú úlohu rodičovstva, na ktorú je človek povoláný. Myslíme, že dnešní ľudia sú osobitne schopní porozumieť, ako je toto učenie v zhode s ľudským rozumom.

Vernosť Božiemu plánu

13. Ľudia totiž oprávnené zisťujú, že manželský úkon nanútený druhému partnerovi bez ohľadu na jeho stav a na jeho spravodlivé požiadavky, nie je opravdivým skutkom lásky, a preto odporuje tomu, čo mravný poriadok správne vyžaduje vzhľadom na vzťah medzi manželmi. Takisto, ak si vec uvážia, musia uznať, že úkon vzájomnej lásky, ktorý škodí schopnosti rozmnožovania života, ktorú do nej podľa osobitných zákonov vštepil Boh, Stvoriteľ všetkého, odporuje tak Božiemu úmyslu, podľa ktorého bolo manželstvo ustanovené, ako aj vôli prvotného Pôvodcu ľudského života. Preto keď niekto používa Boží dar a hoci iba čiastočne uberá tomu daru význam a cieľ, protirečí prirodzenosti muža a ženy a ich vnútornému vzťahu, a preto odporuje aj Božiemu úmyslu a jeho svätej vôli. Kto však používa dar manželskej lásky a pritom zachováva zákony plodenia,

nepovažuje sa za pána prameňov života, ale skôr za služobníka Stvoriteľovho úmyslu. Ako totiž človek nemá vo všeobecnosti bezhraničnú moc nad svojím telom, tak ju nemá, a to pre osobitný dôvod, ani nad plodivými schopnosťami ako takými, pretože tieto svojou povahou sú zamerané na plodenie ľudského života, ktorého počiatkom je Boh. Náš predchodca blahej pamäti Ján XXIII. pripomína: "Všetci majú považovať ľudský život za posvätný, lebo už od svojho počiatku vyžaduje činnosť Boha Stvoriteľa."¹³

Nedovolené spôsoby regulovania pôrodnosti

14. Opierajúc sa o tieto základné princípy ľudského a kresťanského učenia o manželstve, musíme znova vyhlásiť, že vonkoncom treba zavrhnúť ako oprávnený spôsob určenia počtu detí priame prerušenia už začatého procesu plodenia a najmä priamy potrat, hoci vykonaný z terapeutických dôvodov.¹⁴

Takisto treba zavrhnúť, ako to viackrát vyhlásil Učiteľský úrad Cirkvi, priamu sterilizáciu, či už trvalú alebo dočasnú, tak mužov, ako i žien.¹⁵

Podobne treba vylúčiť akýkoľvek zásah, ktorý buď vzhľadom k predvídanému manželskému styku, alebo pri jeho uskutočňovaní, alebo v priebehu jeho prirodzených následkov sleduje ako cieľ alebo ako prostriedok znemožniť splodenie života.¹⁶

Nemožno ani na schválenie takých manželských úkonov, ktoré sú úmyselne zbavené plodnosti, uvádzať ako platné tieto dôvody: že totiž treba voliť to zlo, ktoré sa zdá menšie; alebo že tieto úkony tvoria celok s plodnými úkonmi, ktoré sa už predtým vykonali, alebo sa neskôr vykonajú, a preto majú účasť na ich jedinej a tej istej morálnej добрote. Ak je totiž pravda, že niekedy je dovolené trpieť menšie morálne zlo, aby sa vyhlo nejakému väčšiemu zlu, alebo aby sa napomohlo nejaké vznešenejšie dobro,¹⁷ nikdy však nie je dovolené, ani z najväznejších dôvodov, robiť zlo, aby z toho vzišlo dobro:¹⁸ totiž súhlasiť s tým, čo svojou povahou porušuje mravný poriadok a čo preto treba považovať za nedôstojné človeka, hoci sa to deje s úmyslom brániť alebo napomáhať dobrá jednotlivcov, rodín alebo ľudskej spoločnosti. Preto sa vonkoncom mýli, kto sa domnieva, že manželský úkon úmyselne zbavený plodnosti, teda vnútorne nemravný, môže sa uznať za dovolený na základe plodných stykov celého manželského života.

Prípustnosť liečivých prostriedkov

15. Cirkev však nepovažuje za nedovolené tie metódy liečenia, ktoré sú potrebné na liečenie telesných chorôb, hoci by sa predvídalo, že sa tým zamedzí počatie, len nech sa toto zamedzenie nemá priamo v úmysle z akéhokoľvek dôvodu.¹⁹

Neploidné obdobie

16. Proti tomuto učeniu Cirkvi o manželskej morálke niektorí v súčasnosti namietajú, ako sme to uviedli (bod č. 3), že ľudský rozum má právo a úlohu riadiť tie sily, ktoré mu poskytuje nerozumná príroda, a usmerniť ich na dosiahnutie takého cieľa, ktorý zodpovedá dobru človeka. Niektorí sa teraz pýtajú: nie je rozumnejšie za daných okolností umele určovať pôrodnosť, ak sa tým lepšie napomôže rodinný pokoj a svornosť a deťom, ktoré sú už narodené, sa vytvoria vhodnejšie podmienky na ich výchovu? Na túto otázku treba dať jasnú odpoveď. Cirkev je zo všetkých prvá, ktorá chváli a odporúča používanie ľudského rozumu v diele, ktoré človeka, obdareného rozumom, tak úzko spája so svojím Stvoriteľom. Tvrdí však, že sa to má diať pri zachovaní poriadku, ktorý stanovil Boh.

Ak teda pre odstupy medzi jednotlivými pôrodmi jestvujú primerané dôvody, ktoré pochádzajú z telesného alebo duševného stavu manželov alebo z vonkajších okolností, podľa učenia Cirkvi manželia môžu sledovať prirodzený rytmus obsiahnutý v plodivých schopnostiach tak, že budú manželsky obcovat iba v neplodnom období, a tak kontrolovať pôrodnosť, žeby sa morálne učenie, ktoré tu vysvetľujeme, v ničom neporušilo.²⁰ Cirkev zostáva verná sebe i svojmu učeniu, keď uznáva, že manželia môžu brať do úvahy neplodné obdobie, alebo keď vyhlasuje za vždy nedovolené používanie takých prostriedkov, ktoré priamo prekrážajú počatiu, hoci sa toto druhé počínanie dovoľáva dôkazov, ktoré sa zdajú čestné a vážne. V skutočnosti sa oba tieto prípady hlboko odlišujú: v prvom prípade manželia oprávnenne využívajú možnosť, ktorú im dala príroda; v druhom zasa

prekážajú, aby počatie prebiehalo podľa svojho prirodzeného poriadku. Nedá sa poprieť, že manželia sa v oboch prípadoch so vzájomným súhlasom a z prijateľných dôvodov chcú vyhnúť počatiu a mať istotu, že nebudú mať deti. Treba však súčasne uznať, že iba v prvom prípade sa manželia vedia zdržať manželského styku v plodných obdobiach, kedykoľvek z primeraných dôvodov nie je želateľné počať dieťa. Keď sa však vráti neplodné obdobie, užívajú manželský styk, aby si prejavovali vzájomnú lásku a udržovali sľúbenú vernosť. Keď takto konajú, zaiste vydávajú svedectvo o pravej a celkom správnej láske.

Vážne následky metódy umelého regulovania pôrodnosti

17. Čestní ľudia sa môžu dostatočne presvedčiť o pravdivosti učenia, ktoré Cirkev v tejto veci predkladá, ak si všimnú následky metód umelého regulovania pôrodnosti. Predovšetkým nech si uvedomia, aká široká a ľahká cesta sa takýmto konaním môže otvoriť pre manželskú nevernosť a všeobecný pokles mravnosti. Nie je na to ani potrebná dlhá skúsenosť, aby sa mohol každý presvedčiť o slabosti ľudskej prirodzenosti a aby pochopil, že ľudia - najmä mladí, tak ľahko podliehajúci náruživostiam - potrebujú povzbudenie na zachovávanie morálneho zákona a že sa im nesmie uľahčovať cesta k jeho porušovaniu. Treba sa obávať aj toho, že muži, čo si zvykli používať prostriedky na zamedzenie počatia, stratia k ženám úctu, nebudú brať do úvahy ich telesnú a duševnú rovnováhu, urobia si z nich nástroj pre svoju žiadostivosť a nebudú ich považovať za životné družky, ktoré majú ctiť a milovať.

Konečne treba starostlivo uvážiť, aká nebezpečná moc by sa dala do rúk tým predstaviteľom verejnej moci, ktorí sa nestarajú o prikázania morálneho zákona. Či dakto bude môcť vyčítať verejnej moci, že používa na riešenie ťažkostí svojho národa to, čo sa manželom uznáva za dovolené na riešenie niektorej rodinnej ťažkosti? Kto zabráni, aby verejná moc nepodporovala také antikoncepčné prostriedky, ktoré budú považovať za účinnejšie, ba dokonca ich nenariadila používať všetkým, kedykoľvek to uzná za potrebné? Tak by sa stalo, že ľudia, zatiaľ čo by sa chceli vyhnúť ťažkostiam, ktoré vyplývajú z Božieho zákona pre jednotlivcov, rodiny alebo sociálne skupiny, dovolili by verejnej moci ľubovoľne sa miešať do najvlastnejšej a najsúkromnejšej úlohy manželov.

Preto, ak nechceme, aby sa poslanie plodenia života vydalo napospas ľudskej ľubovôli, treba uznať, že moc, ktorú človek môže mať nad vlastným telom a jeho prirodzenými funkciami, má určité hranice, ktoré sa nesmú prekročiť, hranice, ktoré nikomu, či už súkromnému jednotlivcovi alebo človekovi obdarenému verejnou mocou, nie je dovolené porušiť. Tieto hranice sa neurčujú z iného dôvodu ako z úcty, ktorá patrí celému ľudskému telu a jeho prirodzeným funkciám, podľa zásad, ktoré sme už spomenuli, a podľa správneho chápania takzvaného princípu totality (čiže celistvosti), ktorý vysvetlil náš predchodca blahej pamäti Pius XII.²¹

Cirkev stráži pravé ľudské hodnoty

18. Možno predvídať, že azda nie všetci ľahko prijmú toto učenie, lebo zaznieva príliš veľa hlasov, umocnených modernými oznamovacími prostriedkami, ktoré sa nezhodujú s hlasom Cirkvi. Ale Cirkev, ktorá sa tomu nediví - veď je, ako aj jej božský Zakladateľ, "znamením, ktorému budú odporovať",²¹ - nezanedbáva preto sebe zverenú úlohu hlásať ponížene a vytrvalo celý morálny zákon, tak prirodzený, ako aj evanjeliový.

Keďže Cirkev neustanovila ani jeden z týchto zákonov, nemôže o nich rozhodovať, ale ich môže iba strážiť a vykladať, a nikdy nebude smieť vyhlásiť za dovolené to, čo je naozaj nedovolené, pretože to svojou povahou vždy odporuje pravému dobru človeka.

Cirkev vie veľmi dobre, že chránením celého morálneho zákona o manželstve prispieva k obnove pravej ľudskej kultúry. Okrem toho povzbudzuje človeka, aby sa nevzdával svojej zodpovednosti tým, že sa spoľahne na technické prostriedky. Zabezpečuje tak dôstojnosť manželov. Týmto svojim počínaním, pridŕžajúc sa príkladu a učenia Božského Spasiteľa, Cirkev ukazuje, že s úprimnou a veľkodušnou láskou sprevádza ľudí, ktorých sa usiluje už na pozemskej púti podporovať, "aby ako deti mali účasť na živote živého Boha, Otca všetkých ľudí".²³

III.

PASTORAČNÉ SMERNICE

Cirkev ako Matka a Učiteľka

19. Avšak tieto naše slová sotva by veru vyjadrili myšlienky a starosti Cirkvi, Matky a Učiteľky všetkých národov, keby ľudí, predtým povzbudených k zachovávaniu a úcte k Božiemu zákonu o manželstve, nepodporili tiež v čestnom regulovaní pôrodnosti v ťažkých životných podmienkach, ktoré v tejto našej dobe doliehajú na rodiny a národy. Ved' Cirkev sa nemôže k ľuďom správať inak ako božský Vykupiteľ. Pozná totiž ich slabosti, zľutúva sa nad zástupmi, prijíma hriešnikov. Nemôže však neučiť zákon, ktorý je v skutočnosti zákonom ľudského života, prinavráteného jeho pôvodnej pravde a vedeného Božím Duchom.²⁴

Boží zákon možno zachovať

20. Učenie Cirkvi o správnom regulovaní pôrodnosti - vyhlasuje sám Boží zákon - sa iste bude mnohým zdať takým, že sa nielen ťažko, ale dokonca vôbec nedá zachovať. Naozaj, ako všetky vznešené a užitočné dobrá, aj tento zákon vyžaduje pevné predsavzatie a veľké úsilie od jednotlivcov, rodín a ľudskej spoločnosti. Ba nemožno ho zachovať bez pomoci Božej milosti, ktorá podopiera a posilňuje dobrú vôľu človeka. Tým však, čo vec hlbšie uvážia, tieto úsilia sa iste budú javiť ako niečo, čo pozdvihuje dôstojnosť človeka a prispieva k dobre ľudskej spoločnosti.

Sebaovládanie

21. Správne a dôstojné regulovanie pôrodnosti predovšetkým vyžaduje od manželov, aby dôkladne poznali a vážili si pravé hodnoty života a rodiny a aby si navykli dokonale ovládať seba i svoje pudy. Ovládanie pudov rozumom a slobodnou vôľou nepochybne vyžaduje askézu, aby citové prejavy manželského života boli v súlade s ustanoveným poriadkom a zvlášť aby sa zachovala periodická zdržanlivosť. Táto disciplína, ktorá patrí k manželskej čistote, nielenže neškodí manželskej láske, ale naopak, dáva jej vyššiu ľudskú hodnotu. Hoci takáto disciplína vyžaduje neprestajné úsilie, predsa vďaka jej blahodarnému vplyvu sa manželia plne rozvíjajú a obohacujú duchovnými hodnotami. Prináša totiž rodinnému životu ovocie mieru a pokoja a prispieva k rozriešeniu iných problémov. Podporuje starostlivosť o partnera a úctu k nemu, pomáha manželom ovládať sebeckosť, ktoré je nepriateľom pravej lásky, a prehĺbuje ich zmysel pre zodpovednosť. A napokon rodičom dáva schopnosť hlbšie a účinnejšie vplyvať na výchovu detí; a deti a mládež, ako rastú vekom, správne zmýšľajú o ľudských hodnotách a pokojne i harmonicky rozvíjajú duchovné a telesné schopnosti.

Vytváranie priaznivého ovzdušia pre čistotu

22. Využívame túto príležitosť, aby sme pripomenuli vychovávateľom a všetkým, čo sú zodpovední za spoločné dobro ľudskej spoločnosti, že je nevyhnutné vytvárať priaznivé ovzdušie pre výchovu k čistote, aby totiž pravá sloboda zvíťazila nad neviazanosťou, a to dôsledným zachovávaním predpisov mravného poriadku. Všetko teda, čo v dnešných oznamovacích prostriedkoch rozducháva zmyselnosť a napomáha uvoľnenosť mravov, ako aj akúkoľvek formu pornografie a nemravných predstavení, majú verejne a jednohlasne spoločnými silami odsúdiť tí, čo sú povinní starať sa o rozvoj kultúry a chrániť najvyššie duchovné hodnoty. Nesprávne by bolo pokúšať sa schvaľovať takéto zvrátenosti umeleckými a vedeckými dôvodmi²⁵ alebo argumentovať slobodou, ktorú azda verejná moc poskytuje na tomto poli.

Výzva verejnej moci

23. Dovoľujeme si teda obrátiť sa na vládcov národov, ktorí predovšetkým majú povinnosť chrániť spoločné dobro a možnosť toľko urobiť pre ochranu dobrých mravov: nikdy nestrpte, aby sa kazili čnostné mravy vašich národov; zabráňte, aby sa do rodiny, ktorá je základnou bunkou spoločnosti, zavádzali cez zákony také spôsoby konania, ktoré odporujú prirodzenému a Božiemu zákonu. Svetská vrchnosť môže a aj má riešiť populačný problém inou cestou, a to vynášaním prezieravých zákonov pre rodiny a takou múdrou výchovou ľudí, ktorá zaručuje mravný zákon a slobodu občanov.

Veľmi dobre vieme, koľko ťažkostí spôsobuje táto otázka verejným predstaviteľom moci najmä v rozvojových

krajinách. Oprávnené starosti, ktoré ich trápia, viedli nás vydať encykliku s názvom O rozvoji národov. Teraz spolu s naším predchodcom blahej pamäti Jánom XXIII. opakujeme tieto slová: "Tieto problémy... treba riešiť tak, aby sa nesledovali metódy a opatrenia, ktoré sú nedôstojné človeka a ktoré sa mu neostýchajú odporúčať tí, ktoré človeka a jeho život chápu čisto materialisticky. Nazdávame sa, že túto otázku možno riešiť iba tak, ak hospodársky a sociálny pokrok bude brať ohľad na pravé ľudské individuálne a spoločenské hodnoty a napomáhať ich".²⁶ Bola by veľká nespravodlivosť pripisovať Božej prozreteľnosti to, čo, naopak, bolo zapríčinené menej rozumným riadením spoločnosti, nedostatočným zmyslom pre sociálnu spravodlivosť, hromadením majetku na sebecké ciele alebo ľahostajnou neochotou vziať na seba námahy a práce potrebné na zvýšenie životnej úrovne národa a všetkých jeho detí.²⁷ Kiežby sa všetky vlády, ktorých sa to týka - ako to už niektoré z nich chváľhodne robia - zanietili pre nové kroky a podujatia. Nech neochabuje snaha o vzájomnú pomoc medzi všetkými krajinami veľkej ľudskej rodiny. Myslíme, že sa veľkým medzinárodným organizáciám otvára takmer nekonečné pole činnosti.

Vedcom

24. Teraz sa obraciame slovami povzbudení na vedcov, ktorí "môžu veľa urobiť v záujme manželstva a rodiny i pokoja svedomia, ak sa spoločným úsilím budú snažiť dôkladnejšie objasniť rozličné podmienky napomáhajúce mravne dovolené regulovanie ľudskej pôrodnosti".²⁸ Predovšetkým je žiadúce - čo už bolo túžbou Pia XII. - aby lekárska veda mohla určiť dostatočne istý základ pre mravne dovolenú kontrolu pôrodnosti, ktorý by spočíval v poznaní prirodzených cyklov.²⁹ Takto vedci, najmä katolícki, výsledkami svojho bádania jasne dokážu správnosť toho, čo učí Cirkev, že totiž "nemôže jestvovať opravdivé protirečenie medzi Božími zákonmi, ktoré sa týkajú odovzdávania života, a tými, ktoré sa týkajú pestovania pravej manželskej lásky."³⁰

Kresťanským manželom

25. Teraz sa osobitným spôsobom obraciame na našich synov a dcéry, najmä na tých, ktorých Boh volá, aby mu slúžili v manželstve. Keď Cirkev hlása neporušiteľné požiadavky Božieho zákona, ohlasuje spásu a vo sviatosťiach otvára cestu milosti, ktorou sa človek stáva novým stvorením, schopným v láske a v pravej slobode zodpovedať vznešenému úmyslu svojho Stvoriteľa a Spasiteľa a pocítiť aj príjemnosť Kristovho jarma.³¹ Keď teda kresťanskí manželia poslušne počúvajú jej hlas, nech sú si vedomí, že ich kresťanské povolanie, pochádzajúce z krstu, sviatosťou manželstva sa ďalej rozvíja a upevňuje. Lebo ňou sa posilňujú a akoby zasväcujú, aby verne plnili svoje úlohy, dokonale uskutočňovali svoje povolanie a vydávali, ako sa na nich patrí, pred svetom kresťanské svedectvo.³² Pán im zveril úlohu zviditeľniť pred ľuďmi svätosť a sladkosť zákona, ktorý zjednocuje ich vzájomnú lásku spolupôsobením s láskou Boha, pôvodcu ľudskeho života.

Vôbec tu nechceme zamlčať ťažkosti, niekedy veľké, s ktorými sa stretáva život kresťanských manželov. Lebo pre nich, ako i pre každého z nás, "tesná je brána a úzka cesta, čo vedie do života".³³ Ale nádej na tento život im jasným svetlom osvecuje cestu, zatiaľ čo sa silnou vôľou usilujú, aby žili v tomto veku triezvo, spravodlivo a nábožne,³⁴ a uvedomujú si, že "tvárnosť tohto sveta sa pomíňa".³⁵

Preto nech manželia ochotne prijímajú sebe určené námahy, posilnení vierou a tou nádejou, ktorá "nezahanbuje, lebo Božia láska je rozliata v našich srdciach skrze Ducha Svätého, ktorého sme dostali".³⁶ Ustavičnou modlitbou nech si vyprosujú Božiu pomoc a nech čerpajú milosť a lásku predovšetkým z večného prameňa Eucharistie. Ak ich zdržujú ešte hriechy, nech neklesajú na duchu, ale nech sa pokorne a vytrvalo utiekajú k Božiemu milosrdenstvu, ktoré hojne udeľuje svietosť zmierenia. Takto budú môcť zaiste dospieť k dokonalosti manželského života, ktorú Apoštol vyjadril týmito slovami: "Muži, milujte manželky, ako aj Kristus miluje Cirkev... Tak sú aj muži povinní milovať svoje manželky ako vlastné telá. Kto miluje svoju manželku, miluje seba samého. Vedť nik nikdy nemal v nenávisti svoje telo, ale živí si ho a opatruje, ako aj Kristus Cirkev... Toto tajomstvo je veľké; ja hovorím o Kristovi a Cirkvi. Ale aj vy, každý jeden nech miluje svoju manželku ako seba samého. A manželka nech si ctí muža."³⁷

Apoštolát medzi rodinami

26. Z plodov, ktoré dozrievajú vtedy, ak sa horlivým úsilím zachová Boží zákon, najcennejší je ten, keď manželia sami nezriedka túžia podeliť sa s inými o svoje skúsenosti. Tak sa stáva, že do širokého okruhu laického povolania vstupuje nový významný druh apoštolátu, ktorým manželia slúžia iným manželom. Vtedy totiž sami manželia vykonávajú apoštolát voči iným manželom a stávajú sa ich vodcami. Spomedzi toľkých foriem kresťanského apoštolátu sa rozhodne tento spôsob zdá najvhodnejší.³⁸

Lekárom a zdravotníkom

27. Máme vo veľkej úcte aj lekárov a zdravotníkov, ktorí sa pri vykonávaní svojich povinností snažia zachovávať skôr to, čo od nich žiada osobitný ráz kresťanského povolania, než akýkoľvek ľudský ošoh. Nech teda pevne vytrvajú v predsavzatí, že budú vždy podporovať tie názory, ktoré sa opierajú o vieru a o správne usudzujúci rozum, a nech sa usilujú vo svojom prostredí získať pre ne súhlas a úctu. Okrem toho nech považujú za osobitnú povinnosť svojho povolania nadobudnúť na tomto nie ľahkom poli potrebné vzdelanie, aby mohli manželom, ktorí sa na nich obrátia, dať správnu radu a ukázať pravú cestu, ako sa to právom od nich očakáva.

Kňazom

28. Plní dôvery obraciame sa na vás, milovaní synovia kňazi, ktorí ste vďaka posvätnému úradu, ktorý zastávate, poradcami a duchovnými vodcami jednotlivcov a rodín. Lebo vašou, a to hlavnou úlohou je - a týka sa to najmä vás, čo učíte morálnu teológiu - aby ste učenie Cirkvi o manželstve podávali úplne a jasne. Dávajte ako prví plnením svojej služby príklad úprimnej poslušnosti, ktorú treba navonok i vnútorne prejavovať Učiteľskému úradu Cirkvi. Viete, že ste viazaní touto poslušnosťou ani nie tak z dôvodov tu uvedených, ako skôr pre svetlo Ducha Svätého, ktorým sú obdarení najmä pastieri Cirkvi pri výklade pravdy.³⁹ Dobre viete, že je veľmi dôležité kvôli zachovaniu pokoja duší a jednoty kresťanského ľudu, aby v otázkach mravov a viery všetci poslúchali Učiteľský úrad Cirkvi a hovorili tou istou rečou. Preto vás z celého srdca vyzývame starostlivými slovami veľkého apoštola Pavla: "Prosím vás, bratia, pre meno nášho Pána Ježiša Krista, všetci hovorte to isté, aby neboli medzi vami roztržky, ale aby ste boli dokonalí v rovnakom zmýšľaní a v rovnakom úsudku."⁴⁰

29. Ak vynikajúcou formou lásky k dušiam je v ničom nezľaviť zo spasiteľného učenia Krista, má sa to vždy spájať s trpezlivosťou a láskou, v čom dal príklad sám Spasiteľ pri rozprávaní a zaobchádzaní s ľuďmi. On totiž, hoci neprišiel odsúdiť svet, ale spasiť,⁴¹ bol veľmi prísny pokiaľ ide o hriechy, ale trpezlivý a milosrdný voči hriešnikom.

A tak manželia, trápení svojimi ťažkosťami, nech nájdu v slovách a v srdci kňaza akoby ozvenu hlasu a lásky nášho Vykupiteľa.

Milovaní synovia, hovorte vždy s veľkou dôverou, v presvedčení, že Svätý Duch Boží, ktorý je prítomný v Učiteľskom úrade pri predkladaní správneho učenia, osvecuje zvnútra srdcia veriacich a pobáda ich k súhlasu. Počúvajte manželov o potrebe modlitby a vhodne ich vychovávajte, aby často s vierou pristupovali k sviatostiam Eucharistia a zmierenia a nikdy neklesali na duchu pre svoje slabosti.

Biskupom

30. Teraz, keď uzavierame túto encykliku, obraciame sa s úctou a láskou na vás, milovaní a ctihodní bratia v biskupskej službe, s ktorými sa úzko podieľame na starostiach o duchovné dobro Božieho ľudu. Touto naliehavou prosbou vás všetkých vyzývame, aby ste sa - predchádzajúc svojich kňazov, pomocníkov v posvätnéj službe a svojich veriacich - so všetkou horlivosťou a bez meškania venovali ochrane manželstva a zdôrazňovaniu jeho posvätnosti, aby manželský život dosahoval stále väčšiu ľudskú a kresťanskú dokonalosť. Považujte túto úlohu za najsvätejšiu povinnosť, ktorá vám bola v súčasnosti zverená. Lebo ako dobre viete, táto úloha vyžaduje určité usporiadanie pastoračnej služby, ktorá sa týka všetkých oblastí ľudskej činnosti, totiž ekonomickej, kultúrnej a sociálnej. Keď toto všetko bude harmonicky napredovať, potom sa život rodičov a detí v dôvernom rodinnom kruhu stane nielen znesiteľnejším, ale aj ľahším a radostnejším a spolužitie v ľudskej spoločnosti bohatším na bratskú lásku a bezpečnejším v pravom pokoji, lebo sa svedomite zachová plán, ktorý

Boh mal v úmysle so svetom.

ZÁVER

31. Ctihodní bratia, milovaní synovia a vy všetci ľudia dobrej vôle, opierajúc sa o bezpečné učenie Cirkvi, ktoré Petrov nástupca spolu s bratmi katolíckymi biskupmi verne stráži a vykladá, povolávame vás teraz naozaj k veľkému dielu výchovy, pokroku a lásky. Sme hlboko presvedčení, že toto zaiste veľké dielo je na osoh svetu i Cirkvi, lebo človek nedokáže dosiahnuť pravé šťastie, po ktorom zo všetkých síl túži, ak nezachováva zákony vpísané Najvyšším, Bohom, do jeho prirodzenosti, ktoré si treba rozumne a s láskou vážiť. Na toto veľké dielo, ako aj na nás všetkých, ale najmä na manželov vyprosujeme od najsvätejšieho a nanajvyš milosrdného Boha hojnosť nebeských milostí a radi vám udeľujeme svoje apoštolské požehnanie.

Dané v Ríme u Svätého Petra 25. júla - na sviatok svätého apoštola Jakuba – roku 1968, v šiestom roku nášho pontifikátu.

Pavol VI., pápež

POZNÁMKY

1 Porov. Pius IX., encyklika Qui pluribus, Pii IX P.M., Acta I, s. 9-10; sv. Pius X., Singolari quadam, AAS, 4 (1912), s. 658; Pius IX., enc. Casti Connubii, AAS, 22 (1930) s. 579-581; Pius XII., Magnificate Dominum, príhovor k biskupom celého katolíckeho sveta, AAS, 46 (1954), s. 671-672; Ján XXIII., enc. Mater et Magistra, AAS, 53, s. 457.

2 Porov. Mt 28,18-19.

3 Porov. Mt 7,21.

4 Porov. Catech. Rom. Conc. Trid., časť II, hl. VIII; Lev XIII., enc. Arcanum, Acta Leonis XIII, 2 (1880), s. 26-29; Pius XI., enc. Divini Illius Magistri, AAS, 22 (1930), s. 58-61; enc. Casti Connubii, AAS, 22 (1930), s. 545-546; Pius XII., príhovor k Talianskej lekársko-biologickej spoločnosti spoločnosti sv. Lukáša, Discorsi e Radiomessaggi di S.S. Pio XII, VI, s. 191-192; príhovor k účastníkom kongresu Talianskej katolíckej spoločnosti pôrodnícok, AAS, 43 (1951), s. 835-854; na kongrese spoločnosti Fronte della Famiglia a k Združeniu mnohodetných rodín, AAS, 43 (1951), s. 857-859; na 7. medzinárodnom kongrese hematologickej spoločnosti, AAS, 50 (1958), s. 734-735, Ján XXIII., enc. Mater et Magistra, AAS, 53 (1961), s. 446-447; Druhý vat. konc., pastorálna konštitúcia Gaudium et spes, č. 47-32, AAS, 58 (1966), s. 1067-1074; Codex Iuris Canonici, kán. 1067-1068, par. 1; par. 1-2.

5 Porov. Pavol VI., príhovor k posvätnému kardinálskemu zboru, AAS, 56 (1964), s. 588; na zjazde odborníkov o otázke populácie, rodiny a pôrodnosti, AAS, 57 (1965), s. 388; na kongrese Talianskej spoločnosti pôrodnictva a gynekológie, AAS, 58 (1966), s. 1168.

6 Porov. 1Jn 4,8.

7 Ef 3,15.

8 Druhý vat. konc., past. konšt. Gaudium et spes, č. 50, AAS, 58 (1966), s.1070-1072.

9 Porov. sv. Tomáš, Sum Theol., I-II, q. 94, a. 2.

10 Porov. Druhý vat. konc., past. konšt. Gaudium et spes, č. 50-51, AAS, 58 (1966), s. 1070-1073.

11 Porov. tamže, č. 49, AAS, 58 (1966), s. 1070.

12 Porov. Pius XII., enc. Casti Connubii, AAS, 22 (1930), s. 560; Pius XII., príhovor k účastníkom kongresu Talianskej katolíckej spoločnosti pôrodnícok, AAS, 43 (1951), s. 843.

13 Porov. Ján XXIII., enc. Mater et Magistra, AAS, 53 (1961), s. 447.

14 Porov. Catech. Rom. Conc. Trid., časť II, hl. VIII; Pius XI., enc. Casti Connubii, AAS, 22 (1930), s. 562-564; Pius XII., príhovor k Talianskej lekársko-biologickej spoločnosti sv. Lukáša, Discorsi e Radiomessaggi di S.S. Pio XII, VI, s. 191-192; príhovor k účastníkom kongresu Talianskej katolíckej spoločnosti pôrodnícok, AAS, 43 (1951), s. 842-843; príhovor k účastníkom kongresu spoločnosti Fronte della Famiglia a k Združeniu mnohodetných rodín, AAS, 43 (1951), s. 857-859; Ján XXIII., enc. Paccem in terris, AAS, 55 (1963), s. 259-260; Druhý vat. konc., past. konšt. Gaudium et spes, č. 51, AAS, 58 (1966), s. 1072.

15 Porov. Pius XI., enc. Casti Connubii, AAS, 22 (1930), s.565; Dekrét Posv. officia z 22. februára 1940, AAS, 32 (1940), s.73; Pius XII., príhovor k účastníkom kongresu Talianskej katolíckej spoločnosti pôrodnícok, AAS, 43 (1951), s. 843-844; príhovor na 7. medzinárodnom kongrese hematologickej spoločnosti, AAS, 50 (1958), s. 734-735.

16 Porov. Catech. Rom. Conc. Trid., časť II, hl. VIII; Pius XI., enc. Casti Connubii, AAS, 22 (1930), s. 559-561; Pius XII., príhovor k účastníkom kongresu

Talianskej katolíckej spoločnosti pôrodnícok, AAS, 43 (1951), s. 843; na 7. medzinárodnom kongrese hematologickej spoločnosti, AAS, 50 (1958), s. 734-735; Ján XXIII., enc. Mater et Magistra, AAS, 53 (1961), s. 447.

17 Porov. Pius XII., príhovor k účastníkom 5. národného kongresu Talianskej spoločnosti katolíckych právnikov, AAS, 45 (1953), s. 798-799.

18 Porov. Rim 3,8.

19 Porov. Pius XII., príhovor k účastníkom 26. kongresu Talianskeho urologického združenia, AAS, 45 (1963), s. 674-675, príhovor k účastníkom 7. medzinárodného kongresu hematologickej spoločnosti, AAS, 50 (1958), s. 734-735.

20 Porov. Pius XII., príhovor k účastníkom kongresu Talianskej katolíckej spoločnosti pôrodnícok, AAS, 43 (1951), s. 846.

21 Porov. Pius XII., príhovor k účastníkom 26. kongresu Talianskeho urologického združenia, AAS, 45 (1953), s. 674-675; príhovor k riaditeľom a členom Talianskeho združenia darcov rohovky a Talianskej jednoty slepcov, AAS, 48 (1956), s. 461-462.

22 Lk 2,34.

23 Porov. Pavol VI., enc. Populorum progressio, AAS, 59 (1967), s. 268.

24 Porov. Rim 8.

25 Porov. Druhý vat. konc., dekrét Inter mirifica, č. 6-7, AAS, 56 (1964), s. 147.

26 Ján XXIII., enc. Mater et Magistra, AAS, 53 (1961), s. 447.

27 Porov. Pavol VI., enc. Populorum progressio, č. 48-55, AAS, 59 (1967), s. 281-284.

28 Druhý vat. konc., past. konšt. Gaudium et spes, č. 52, AAS, 58 (1966), s. 1074.

29 Pius XII., príhovor na kongrese spoločnosti Fronte della Famiglia a k Združeniu plodných rodín, AAS, 43 (1951), s. 859.

30 Porov. Druhý vat. konc., past. konšt. Gaudium et spes, č. 51, AAS, 58 (1966), s. 1072.

31 Porov. Mt 11,30.

32 Porov. Druhý vat. konc., past. konšt. Gaudium et spes, č. 48, AAS, 58 (1966), s. 1067-1069; dogmatická konštitúcia Lumen Gentium, č. 35, AAS, 57 (1965), s. 40-41.

33 Mt 7,14; porov. Hebr 12,11.

34 Porov. Tít 2,12.

35 Porov. 1Kor 7,31.

36 Rim 5,5.

37 Ef 5,25; 5,28-29 a 32-33.

38 Porov. Druhý vat. konc., dogm. konšt. Lumen Gentium, č. 35 a 41, AAS, 57 (1965), s. 40-45; past. konšt. Gaudium et spes, č. 48-49, AAS, 58 (1966), s. 1067-1070; dekrét Apostolicam actuositatem, č. 11, AAS, 58, 1966, s. 847-849.

39 Porov. Druhý vat. konc., dogm. konšt. Lumen Gentium, č. 25, AAS, 57 (1965), s. 29-31.

40 1Kor 1,10.

41 Porov. Jn 3,17.